

देशी गोपालन - गरज संयम अन् चिकाटीची.

गजानन पळसुलेदेसाई

देशी गाईचे संगोपन करून केलेला दुग्धव्यवसाय म्हणजे देशी गोपालन. प्राचिन काळापासून भारतात समृद्ध गोधन आहे. गीर, थारपारकर, साहिवाल, कांकरेज या दूधासाठी प्रसिद्ध असलेल्या गाईंच्या प्रजाती परदेशात नेल्या गेल्या. भारतात त्यावर म्हणावे तसे संशोधन झाले नाही. ब्राझील, मलेशिया व युरोपियन देशात भारतीय गोधनावर व विविध अंगानी व गुणसूत्रांच्या आधाराने संशोधन झाले. १९९३ साली झालेल्या एटू दुधाच्या संशोधनानंतर व पुढे २००७ साली डॉ. किथ वूडफोर्ड यांच्या डेव्हील इन दी मिल्क पुस्तकानंतर परिस्थिती थोडी पालटली. माहिती तंत्रज्ञानाचा प्रचार व प्रसार व झालेले संशोधन यामुळे भारतीय गाईंचे महत्त्व सर्वांना पटले. या दरम्यानच बाजारात देशी गाईंच्या दुधाला मागणी वाढली. एटू दूध किंवा सेंद्रीय दूध या नावाने व विविध प्रकारच्या आकर्षक वेष्टनात या दूधाचा खप मॉलमध्ये व आकर्षक स्टोअर्समध्ये सुरू झाला. देशी गोपालनाचे आकर्षण यामुळेच वाढले. महाराष्ट्रात व प्रगत राज्यांमध्ये पशूपालक व दुग्धव्यावसाईक देशी गोपालनाकडे मोठ्या प्रमाणात वळू लागले आहेत. मात्र या देशी गोपालनाचा वसा घेतला तर एका रात्रीत रातोरात काही आश्चर्यकारक बदल होणार आहेत अशातला भाग नाही. देशी गाई घेऊन दुग्धव्यवसाय करताना थोडा संयम आणि कमालीच्या चिकाटीची गरज आहे.

देशी गोपालन हा सध्या परवलीचा शब्द बनत चालला आहे. दुग्धव्यावसाईकांना या देशी गोपालनाबाबतीत कमालीचे आकर्षण वाटू लागले आहे. बाजारात देशी गाईंचे दूध एटू दूध या नावाने ८०/- रू. पासून ते १५०/- रू. दराने विक्री होऊ लागले आहे. त्याच्या जाहिराती व विक्रीचा बोलबाला व अशा व्यावसाईकांच्या यशोगाथा नजरेसमोर येऊ लागल्यापासून महाराष्ट्रातच नव्हे तर भारताभरात आज नवी जाग येते आहे. गोपालक व पशूपालक तसेच दुग्धव्यवसायात नव्याने येऊ पाहणारे या सर्वांनाच देशी गोपालन खुणावत आहे. मात्र वस्तुस्थिती यापेक्षा वेगळी आहे. देशी गाई खरेदी करून दुग्धव्यवसाय करणे म्हणजे काही वेगळे शौर्य नव्हे किंवा तुम्ही देशी गाई खरेदी करून दूध विक्री सुरू केली म्हणजे तुमच्या गोठ्यासमोर रांगा लावून ग्राहक येतील अशी भाबडी आशा बाळगून या व्यवसायात जर कोणी उतरू पाहत असेल तर तो शुद्ध मूर्खपण ठरेल.

भारतात देशी गोपालनाला चांगले दिवस येतील असे वातावरण आहे. वेगवेगळ्या कृषी प्रदर्शनांत पशूपालक व दुग्धव्यावसायीक आस्थेने चौकशी करतात. विविध दुधाळ जातींच्या गाईंबाबत असंख्य प्रश्न विचारतात. प्रश्न व शंका विचारणे हे जिवंतपणाचे व अभ्यासूपणाचे लक्षण आहे. यामुळेच देशी गोपालन व त्याचे आकर्षण याबाबतीत चांगल्या जाणत्या व अभ्यासू संशोधक व या चळवळीतील कार्यकर्त्यांवर ही देशी गोपालन चळवळ डोळसपणाने घडविण्याची गरज आहे.

देशी गोपालन - संकरीत गायी फरक

कोणताही व्यावसाईक जेव्हा देशी गोपालनाचा निर्णय घेतो तेव्हा त्याला उच्च उत्पादनक्षम गाई हव्या असतात. सर्वांच्या डोळ्यासमोर देशी गोपालनासाठी गीर, थारपारकर, साहिवाल आदी जातीच्या दुधाळ जाती असतात. प्रथमतः एक लक्षात घ्यायला हवे की या गाई दुधाळ व उच्च उत्पादनक्षम असल्या तरी संकरीत गायींप्रमाणे अगदी सहजगत्या या पशूपालकांकडे सापडत नाहीत. दुसरी बाब म्हणजे या गाई लगेचच १५ ते २० लिटरचा रिझल्ट दाखवत नाहीत. आपण पुढे काही तपशील या लेखात पाहणार आहोत. या गाईची खरेदी करताना फार अगोदर पासून तयारी करावी लागते. या गाई जात्याच बुद्धीमान असल्याने आपण आणल्यापासून काही दिवस या गाई दूध देताना दंगा मस्ती करण्यापासून ते दुध न देण्यापर्यंतच्याही घटना घडतात. नविन व्यावसाईकाला अचानक निराशा येते. काही पुढे नवे करण्यापूर्वीच त्याला या सर्व व्यापातून मोकळे व्हावेसे वाटते. देशी गोपालन ही चिकाटीची गोष्ट आहे व या गोपालनात काही काळ संयम व धीरोदात्तपणा यांचा संगम करूनच व्यावसाईकाला पुढे जावे लागते.

देशी गोपालन करणे म्हणजे काही दिव्य नव्हे. भारतात कोणे एके काळी व आजही महाराष्ट्रासह विविध राज्यात गावरान व त्या त्या भागातील देशी गाई हाताशी घेऊन गोपालक किंवा शेतकरी दुग्धव्यवसाय करीतच आहेत. या व्यवसायाचे स्वरूप फारच किरकोळ असते. गावातच वा परिसरात केला जातो हा व्यवसाय. मात्र जेव्हा पाच किंवा त्यापेक्षा जास्त गाई आणून हा व्यवसाय करायचा असतो तेव्हा खरी कसोटी सुरु होते. या विषयात कसोटी लागावी असे अनेक मुद्दे व बाजू आहेत. देशी गोपालन केवळ भारतीय प्रजाती वाचवण्यासाठी किंवा जैवविविधता व गाईच्या जाती वाचवण्यासाठी कोणी करीत आहे का ? ब-याचदा याचे उत्तर नाही असेच असते. सर्व शेतकरी समूह किंवा गोपालकांचा व नव्याने या क्षेत्रात येऊ पाहणा-या मंडळींचा ओढा काही निवडक जाती खरेदी करण्याकडे असतो. आम्हाला गीर, साहिवाल, कांकरेज, थारपारकर, राठी याच गाई हव्यात. अशी मागणी आल्यावर अंदाज येतो. आपणाला इथेच तोल सांभाळावा लागणार आहे.

भारतातील झपाट्याने कमी होत चाललेले गोधन वाचवायचे असेल तर देशी गोपालन करून दुग्धव्यवसाय वाढवणे हा ठोस उपाय नव्हे. एटू दूध म्हणजेच काही विषारी बीटाकेसीन सारखे घटक नसलेले दूध. यामुळे बाजारातून या दूधाची मागणी वाढत आहे. भारतीय देशी गाईचे दूध एटू दूध आहे हा शोध १९९३ सालीच लागला व पुढे २००७ साली त्यावर कर्नालच्या संशोधन संस्थेने शिककामोर्तब केले. या सर्व पार्श्वभूमीवर आपणा सर्वांना व गोपालकांना लगेचच अमाप उत्साह येऊन देशी गाई खरेदी करून दुग्धव्यवसायात येण्याची प्रवृत्ती निर्माण झाली. महाराष्ट्रात दुग्धव्यवसाय चांगलाच खोलवर रूजलेला आहे. तो या देशी गोपालनाच्या चळवळीतून नव्या वळणावर येणार असेल तर आनंदच आहे ! मात्र त्यासाठी संयम व चिकाटीची गरज आहे हे मात्र खासच.

